

Л. Смиловицкий,
Евреи в Турове.

История местечка Мозырского Полесья, Иерусалим 2008,
сс. 848, карты, иллюстрации.

Monografia Leonida Smiłowickiego z Centrum Badań Żydowskiej Diaspory poświęcona jest społeczności żydowskiej miasteczka Turowa (tytuł w języku polskim: *Żydzi w Turowie. Historia miasteczka Mозырського Полесья*). Praca ma konstrukcję problemowo-chronologiczną. Składa się z czterech rozdziałów, pierwsze dwa rozdziały stanowią większą część pracy i obejmują 531 stron. Każdy rozdział zawiera kilka podrozdziałów. Monografia oparta jest na szerokiej i ciekawej bazie źródłowej. Oprócz pamiętników i unikalnych wspomnień, autor korzysta z dokumentów z szeregu archiwów z Białorusi, Stanów Zjednoczonych, Rosji oraz Izraela. W pracy opisano i przeanalizowano życie żydowskiej społeczności miasteczka na tle wydarzeń całego kraju.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Nasze korzenie* autor przedstawia zarys początków historii miasta Turowa. Opisuje historię miasteczka podczas walk między kniaziami, napady Tatarów, charakteryzuje okres panowania Litwy i Rzeczypospolitej, naświetla obraz Turowa w Imperium Rosyjskim oraz politykę władz rosyjskich wobec ludności żydowskiej. Osobny podrozdział zawiera opis przyrody Polesia i Białorusi. Autor charakteryzuje ludność miejscową, jej tradycje, zwyczaje i przesady ludowe. Następnie w pracy dokonano opisu żydowskiego życia rodzinnego, podkreślono ważną rolę kobiety w rodzinie i domu. Autor poświęca kilka stron stereotypom na temat Żydów panującym wśród ludności białoruskiej. Zaznacza przenikanie i przeplatanie się kultur w opisywanym regionie na przykładzie zapożyczeń językowych. W następnym podrozdziale przeanalizowano żydowskie życie religijne, zarówno na Białorusi, jak i w samym Turowie. Szkolnictwo ludności żydowskiej zajmuje osobny podrozdział w monografii. Smiłowicki przedstawia politykę władz rosyjskich wobec szkolnictwa, analizuje miejsce chederów oraz działalność melamedów w życiu gminy żydowskiej. Osobny podrozdział poświęcony został polityce

władz rosyjskich wobec przesiedlenia Żydów ze wsi do miast, która według autora nie przyniosła oczekiwanych przez władze rezultatów (s. 126). W kolejnych podrozdziałach pokazano udział Żydów w jarmarkach i handlu Turowa i Turowszczyzny. Autor stara się ocenić znaczenie podatków, które były wprowadzone i dla ludności żydowskiej, m.in. pudełkowego, świecowego czy tzw. toaletowego (był pobierany za prawo noszenia tradycyjnego żydowskiego stroju). W osobnym podrozdziale dokonano charakterystyki lokalnych („wołosnych”) sądów, ze szczególnym uwzględnieniem konfliktów między Żydami a ludnością miejscową. Następny podrozdział poświęcony został sprawom wojskowym. Scharakteryzowano w nim obowiązek wojskowy i specyfikę jego wprowadzenia w Imperium Rosyjskim. Autor charakteryzuje politykę wojskową władz rosyjskich wobec Żydów oraz jej skutki. W kolejnych podrozdziałach poświęcono uwagę udziałowi ludności żydowskiej w opiece zdrowotnej oraz weterynaryjnej. Osobny podrozdział traktuje o gospodarce leśnej i ochronie lasów przed pożarami. Analiza sytuacji politycznej w latach 1905–1907 w Rosji i w Turowie znajduje się w osobnym podrozdziale. Przeanalizowano żydowskie życie polityczne przed 1918 r., rozwój Rosyjskiej Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej, Bundu i ruchu syjonistycznego. Autor również poświęca uwagę fali pogromów na Białorusi w latach 1905–1907. Ostatni podrozdział zawiera charakterystykę emigracji Żydów z Turowa i Turowszczyzny na tle masowej emigracji ludności żydowskiej z imperium carskiego. W tym podrozdziale dokonano charakterystyki żydowskich emigrantów wyjeżdżających do różnych państw, warunków ich życia w nowym miejscu osiedlenia oraz działalności ziomkostw.

Rozdział drugi zatytułowany „Między dwoma światowymi wojnami” poświęcony jest społeczności żydowskiej w okresie międzywojennym i składa się z czterech podrozdziałów. W pierwszym podrozdziale autor, opierając się na szerokiej bazie źródłowej, opisał historię wydarzeń w Turowie i sąsiednich miejscowościach w latach 1918–1921. Zaznaczył, że zmianie władzy w miasteczku towarzyszyły pogromy Żydów. Autor dużo miejsca poświęcił szczegółowym opisom prześladowań i ucisku ludności żydowskiej. Okazuje się, że Armia Czerwona w kwietniu 1920 r. witana była jako wyzwoliciel od wojsk polskich (s. 256–257), co nie dziwi wzięszy pod uwagę represje spotykające ludność żydowską z rąk polskich w wielu miejscowościach w czasie kampanii kijowskiej Piłsudskiego w wojnie polsko-bolszewickiej¹. Osobny podrozdział poświęcono ruchowi syjonistycznemu w Turowie i na Turowszczyźnie w okresie międzywojennym. Autor szczegółowo opisał i przeanalizo-

wał rozwój syjonistycznych organizacji oraz politykę władz radzieckich wobec syjonistów. Dwa kolejne podrozdziały poświęcone zostały żydowskiemu szkolnictwu. Opiszano likwidację chederów oraz etap zakładania i rozwój szkół z językiem nauczania jidysz. Kolejny podrozdział dotyczy żydowskiego życia gospodarczego i kulturalnego w okresie międzywojennym.

Tu jedna uwaga: uważam, że połączenie w jeden rozdział opisu i analizy dwóch różnych płaszczyzn życia nie jest trafne. W kolejnym podrozdziale autor opisał stan ochrony zdrowia w Turowie, przy czym nie ukazał roli społeczności żydowskiej w rozwoju opieki medycznej. W następnym podrozdziale scharakteryzowano walki z pożarami na terenach Turowa i Turowszczyzny w okresie międzywojennym. Osobny podrozdział poświęcono ludności żydowskiej pracującej na roli oraz przeanalizowano jej stosunek do polityki władz radzieckich. Kolejny podrozdział poświęcony został charakterystyce emigracji Żydów z Turowa na Krym. Autor, opierając się na wielu wspomnieniach, prezentuje przyczyny, przebieg i skutki emigracji, przedstawia dalsze losy emigrantów. Kolejny podrozdział dotyczy prasy wydawanej na Białorusi i w samym Turowie. Dziwi fakt, że Smiłowicki poświęcił stosunkowo niewiele miejsca prasie w języku jidysz oraz hebrajskiej, natomiast szeroko opisał prasę w języku białoruskim, odwołując się do dwóch tytułów – „Czerwonej Turawszczyźnie” oraz „Lenińskim zawietam”. Treść kolejnego podrozdziału, zatytułowanego „Konstytucja 1936 r.” nie do końca odpowiada tytułowi. W tym podrozdziale scharakteryzowano wybory posłów do Najwyższej Rady ZSRR, rolę agitatorów oraz stosunek miejscowej ludności do władzy radzieckiej. Dalsze podrozdziały analizują udział młodzieży żydowskiej w komsomolskich i komunistycznych organizacjach Turowa i Turowszczyzny. Smiłowicki analizuje sytuację polityczną na Białorusi wśród członków lewicowych partii m.in. Bundu i Paolej Syjon. Polityka wobec religii i religijności Żydów zajmuje osobny podrozdział. Badacz nakreślił sytuację religijną, politykę władz radzieckich wobec instytucji religijnych, przedstawicieli rabinatu i funkcjonariuszy gminnych. Autor szczegółowo opisuje walkę władzy z tradycjami religijnymi i aktywizację na Turowszczyźnie działalności ateistycznej. Ostatni podrozdział poświęcony jest represjom wobec ludności Turowa i Turowszczyzny, w tym wobec Żydów, pod koniec lat trzydziestych.

Trzeci rozdział monografii „Wojna radziecko-niemiecka” obejmuje dzieje społeczności żydowskiej Turowa w okresie drugiej wojny światowej. Składa się z dwóch podrozdziałów. Opiszano wyjazdy mieszkańców w głąb Związku Radzieckiego, przebieg wydarzeń wojennych oraz Zagładę Żydów w Turowie.

Ostatni rozdział – „Po wojnie” – opowiada o życiu społeczności żydowskiej Turowa w okresie po roku 1945. Znajdujemy w nim informacje na temat trudnych warunków życia mieszkańców Turowa, z których część powróciła do miasteczka po

¹ O losie ludności żydowskiej i pogromach w czasie wojny domowej w Rosji, z uwzględnieniem również wojny polsko-bolszewickiej, zobacz książkę Olega Budnitskiego *Russian Jews Between the Reds and the Whites 1917-1920*, transl. T. J. Portice, Philadelphia 2012. Recenzja rosyjskojęzycznego wydania tej książki pióra Szymona Rudnickiego w „Kwartalniku Historii Żydów” 2008, nr 2, s. 221-225. Recenzja wydania anglojęzycznego autorstwa Konrada Zielińskiego w „Studia Judaica” 2013, nr 1, s. 143-154.

ewakuacji, ale niektórzy osiedlili się w różnych regionach Kraju Rad na stałe. Autor zaznacza, że polityka władz wobec religii oraz prób powojennego renesansu tradycyjnego życia żydowskiego była niechętna. Pisze o przejawach antysemityzmu, przypadkach zmian żydowskich imion i nazwisk, ukrywania informacji o krewnych za granicą. Ostatnie podrozdziały monografii poświęcono ochronie dziedzictwa historycznego w Turowie.

Podsumowując, warto odnotować, że monografia oparta jest na unikalnym materiale źródłowym. W interesujący sposób ukazuje historię Żydów w małym miasteczku. Autorowi udało się połączyć interesującą narrację z szeroką wiedzą na temat żydowskiego Turowa z uwzględnieniem szerokiego kontekstu historyczno-społecznego. Dotycząca poleskiego miasteczka, dobrze udokumentowana źródłowo praca może być zachętą do dalszych badań nad historią Żydów na terenie radzieckiej Białorusi.

Roman Romantsov
(Lublin – Charków)

Bartłomiej Krupa Opowiedzieć Zagładę. Polska proza i historiografia wobec Holocaustu (1987 – 2003), Kraków 2013.

Pierwsze książki dotyczące Zagłady Żydów zaczęły się pojawiać w Stanach Zjednoczonych, gdy w Europie trwała jeszcze II wojna światowa. Jedną z pierwszych publikacji był wydany w kwietniu 1945 r. *Dziennik z getta warszawskiego* autorstwa Mary Berg¹, której udało się wydostać z Generalnego Gubernatorstwa. Również w Polsce w tym czasie zaczęło ukazywać się wiele publikacji dotyczących Holocaustu. Po wojnie wiele opracowań i wspomnień na ten temat opublikowała Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, która zbierała materiały celem postawienia w stan oskarżenia zbrodniarzy wojennych przez Trybunałem Norymberskim lub Najwyższym Trybunałem Narodowym w Polsce². Z biegiem lat ilość wydawanych publikacji rosła i osiągnęła tak dużą liczbę, że obecnie wydaje się wręcz niemożliwe ich wszystkich opisanie. Bartłomiej Krupa w swej rozprawie doktorskiej napisanej pod kierownictwem prof. Przemysława Czaplińskiego skupił się jedynie na wybranych pozycjach prozy i historiografii opublikowanych w Polsce w latach 1987 – 2003, czyli w okresie wzrostu zainteresowania tematyką Zagłady zarówno wśród badaczy, jak i wśród zwykłych Polaków. Należy pamiętać, że nie jest to jednak książka o stanie badań i wiedzy na temat Zagłady, raczej o jej wyobrażeniu, a także zmianie tego obrazu jaki nastąpił pomiędzy rokiem 1987, a 2003.

Autor, jak sam podkreśla, swoją pracę zamknął klamrą czasową wyznaczoną przez opublikowanie w 1987 r. w „Tygodniku Powszechnym” eseju Jana Błońskiego *Biedni Polacy patrzą na getto*, który był pierwszym tak głośno dyskutowanym tekstem na temat Holocaustu po wydarzeniach Marca '68. Drugą datą, zamykającą pracę była publikacja Jana Tomasza Grossa *Wokół Sąsiadów, Polemiki i wyjaśnienia*. Autor zaznacza, że „chronologiczne progi tematu wyznaczają dwa spory o opowiada-

¹ Por. M. Berg, *Dziennik z getta warszawskiego*, Warszawa 1983.

² Por. B. Mark, *Męczeństwo i Walka Żydów w latach okupacji: Poradnik bibliograficzny*, Warszawa 1963;